

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ

БАНДУРКА Ірина Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ

В статті розглядається розвиток національного законодавства України о кримінально-правовій захисте дітей и его связь с международными правовыми актами в сфере защиты детей.

Ключові слова: законодавство, захист прав і свобод дитини, міжнародні правові акти.

З моменту проголошення незалежності України та з прийняттям основного закону держави – Конституції України, найвищою цінністю визнається людина. Особлива увага приділяється захисту прав та свобод дитини. А одним із важливих елементів у цій сфері є саме кримінально – правова охорона дитинства.

Взагалі, початком правової діяльності в галузі захисту прав дитини можна вважати створення Міжнародного союзу захисту дітей у 1923 році. Союз розробляє і затверджує перший міжнародний акт – Декларацію прав дитини. Ця декларація увійшла в історію як Женевська декларація, яка включала п'ять основних принципів і відіграла важливу роль у створенні атмосфери боротьби за права дитини. Декларація прав дитини вперше у той час, коли було суцільним використанням дитячої праці у формі експлуатації дітей на виробництві без врахування їх фізичного стану, поставила питання про заборону примусової дитячої праці. Разом із тим вперше порушила питання про зобов'язання держав встановлення обов'язкової освіти для дітей як майбутнього розвитку людства. Це був крок на який більшість країн світу змушена була піти не за умови гуманного підходу, а з урахуванням розвитку економічних відносин, технології, яка охопила більшість континентів світу і передбачала встановлення нових вимог до робочої сили. Основними міжнародно –

правовими актами у галузі прав людини, що були прийняті ООН, та такими, що започаткували новий розвиток прав дитини, є: Загальна декларація прав людини, прийнята генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року; Конвенція про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього (1948 р.); Європейську конвенцію захисту прав і основних свобод людини (1950 р., ратифікована Україною 17.07.1997 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (ратифікований Україною 19.10.1973р, вступив у дію для України – 3.01.1976 р.); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року(вступив в дію для України – 23.03.1976 року); Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року; Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року; Конвенцію про права дитини 1989 року та ряд інших.

Женевська декларація 1924 року передбачає створення таких умов, які б забезпечували необхідний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист тощо.

Загальна декларація прав людини 1948 року вперше на нормативному рівні відобразила основи захисту прав дітей, результатом Декларації стало підписання пактів прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення їх основних потреб¹.

Декларація прав дитини 1959 року проголошує, що дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі, віри, законом повинен

¹ Загальна декларація прав людини : Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015

бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, що дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально та духовно. У соціальному відношенні висунуто вимоги щодо створення умов для здорової та нормальної життєдіяльності дитини, гарантування її свободи та гідності. Дитина повинна бути першою серед тих, хто одержує захист і допомогу, а також захищеною від недбалого ставлення до неї, особливо від жорстокості та експлуатації².

Конвенція ООН про права дитини 1989 року визначає політичні, економічні, соціальні, культурні права дітей до 18 років, проголошує право дитини на її захист та обов'язковість створення для цього необхідних умов. Дбаючи про захист прав дитини, держава має не тільки створити скоординовану систему їх реалізації, але й забезпечити застосування особливих механізмів їх впровадження³.

Особливим етапом також було прийняття Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року. Зокрема у цьому акті передбачається встановлення принципу «нормального розвитку дитини», «забезпечення захисту її від розбещення та розпусти». Ці два положення були тими новелами, які встановлювали правило, що країна – учасниця Акту – повинна встановити відповідальність, а також покарання у випадках, якщо діти використовуються у будинках розпусти, мають можливість доступу до тютюну, алкоголю, наркотиків та інших одурманюючих речовин⁴.

Принципово важливу роль у питанні захисту природного фізичного, морального, духовного розвитку дитини відіграла Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу 1973 року⁵.

Ця Конвенція ввела деякі обмеження на експлуатацію дитячої праці і використання дітей у роботах, які наражають останніх на фізичне, психологічне чи сексуальне насильство, насамперед у країнах, що розвиваються, і відіграла вирішальну роль у розвитку стандартів у галузі захисту прав дитини. По суті, у Конвенції про мінімальний вік для прийому на роботу 1973 року сформульовані основні положення захисту економічних прав дітей. Саме ця конвенція об'єднала зусилля Генеральної Асамблеї ООН і Міжнародної організації праці і стала наріжним каменем при розробці і подальшому розвитку норм Конвенції про права дитини 1989 року. Відповідно до цих норм у світі стало впроваджуватися програмне забезпечення захисту прав дитини щодо забезпечення дітям робітників – мігрантів, що проживають у приймаючій країні, доступ до звичайної для цієї країни створенню освіти на тих же умовах, що і для дітей цієї країни, і дозволити, крім того, викладання рідної мови, національної культури, історії і географії⁶.

Всі вищевказані міжнародно – правові документи стали основою для формування кримінально – правового захисту прав дітей. Основним законодавчим актом в Україні з приводу такого захисту є Кримінальний кодекс України.

Від часу здобуття незалежності впродовж наступних десяти років в Україні діяло пристосоване до нових реалій кримінальне законодавство колишньої УРСР. Виходячи із головних завдань кримінально-правової політики молодій Українській державі – забезпечення охорони її незалежності, функціонування соціально-політичної та економічної систем, захисту особи, її благ та інтересів як основної цінності в процесі державотворення, – існуюче на зорі української незалежності кримінальне законодавство, звісно, потребувало поважних змін та доповнень. З іншого боку, декларовані засади розбудови України (Декларація про державний суверенітет) вимагали створення на новій основі нового кримінального законодавства. Процес пристосу-

² Декларація прав дитини від 20.11.1959 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384

³ Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_135

⁴ Заключительний акт по безопасности и сотрудничеству в Европе // Колосов Ю.М. Международное право. – М.: Юрид. лит., 1999. – Т.2. – С. 432

⁵ Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу 1973 року від 26.06.1973 № 138 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_054

⁶ Лінник Н.В. Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства / Н. В. Лінник // Університетські наукові записки. – 2006, №2(18) – С.44.

вання кримінального законодавства УРСР до завдань розбудови незалежної України розпочався у перші місяці після підтвердження на Всенародному референдумі Акту про незалежність України. Вже у березні 1992 р. з КК України були вилучені такі міри покарання, як заслання і вислання. З прийняттям Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально – процесуального кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення і Митного кодексу України» (17 червня 1992 р.), внесення змін і доповнень у радянське кримінальне законодавство України набуло системно-регульованого характеру⁷.

5 квітня 2001 року був прийнятий, діючий сьогодні Кримінальний кодекс України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 р.

У новому Кримінальному Кодексі України злочинами, які вчиняються проти дітей, зокрема, є умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117); неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137); підміна дитини - (ст. 148); експлуатація дітей (ст. 150); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150 – 1); статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст.155); розбещення неповнолітніх (ст. 156); ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164); злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст.169); втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст.304); спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323); схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324)⁸.

Крім того, відповідно до п. 6 та п. 9 ч. 1 статті 67 Кримінального кодексу України вчинення злочину щодо малолітнього та вчинення злочину з використанням малолітнього вважаються обставини, що обтяжують покарання⁹.

Разом із тим, Кримінальним кодексом України передбачено ряд статей, де по-

терпілим може бути будь – яка особа, проте передбачено більш суворий вид чи розмір покарання, якщо злочини вчинені проти новонароджених дітей, малолітніх, неповнолітніх осіб або із залученням малолітнього чи неповнолітнього. Зокрема, це такі статті, як: умисне вбивство (ч. 2 ст. 115); зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ч. 3 ст.130); зараження венеричною хворобою (ч.2 ст. 133); залишення в небезпеці (ч. 2 ст. 135); ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ч. 2 ст. 136); насильницьке донорство (ч. 2 ст. 144); захоплення заручників (ч.2 ст. 147); торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ч. 2, 3-ст. 149); зґвалтування (ч. 3,4 ст. 152); насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ч. 2,3 ст. 153); сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ч. 3,4 ст. 303); незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч.3 ст. 314); схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 315); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 317)¹⁰.

Розвиток та формування державної політики України, щодо захисту прав дітей, можна поділити на декілька етапів. Досить чіткою та зрозумілою є класифікація цих етапів, яку наводить Л.Ф. Кривачук.

Так, перший етап (1991–1995) – початок формування державної політики у сфері охорони дитинства та створення організаційно-функціональної структури. Цей етап розпочався з приєднання України до Конвенції ООН про права дитини та її ратифікації у 1991 р. Ухвалено низку важливих законів України: “Про освіту”, “Основи законодавства України про охорону здоров'я”, “Про державну допомогу сім'ям з дітьми”, “Про фізичну культуру і спорт”. У цей період також було ухвалено Закон України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” (від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР), який започаткував утворення вертикалі органів виконавчої

⁷ Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посібник / І. Я. Терлюк – Львів : Ліга – Прес, 2007. – С. 82.

⁸ Кримінальний кодекс України. Офіційний текст. – К. : Право, 2003. – 176 с.

⁹ Кримінальний кодекс України. Офіційний текст. – К. : Право, 2003. – 176 с.

¹⁰ Кримінальний кодекс України. Офіційний текст. – К. : Право, 2003. – 176 с.

влади у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх, визначив правові основи їх діяльності. Саме тоді у 1995 р. були створені служби у справах неповнолітніх та кримінальна міліція у справах неповнолітніх (тепер – служби у справах дітей, кримінальна міліція у справах дітей).

Другий етап (1996–2000) – розвиток державної політики у сфері охорони дитинства та ухвалення перших державних цільових соціальних програм. На цьому етапі було створено Міністерство України у справах сім’ї та молоді (1996) та Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства (2000). Ухвалено низку законів України, зокрема: “Про молодіжні та дитячі громадські організації”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям”, “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”. Саме у цьому періоді були ухвалені перші державні соціальні програми у сфері охорони дитинства, насамперед Національна програма “Діти України” на період 1996–2000 роки. Тоді ж у 1996 р. було започатковано підготовку Державних доповідей про становище дітей в Україні.

Третій етап (2001–2005) – створення основних нормативно-правових засад у сфері охорони дитинства та визначення стратегічних пріоритетів. Зокрема, було ухвалено Закон України “Про охорону дитинства” (від 26.04.2001 р. № 2402-III), який визначив охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і встановив основні засади державної політики у цій сфері. Однак, цей Закон не визначає механізм формування та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства. Тоді ж було ухвалено Закон України “Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю” (від 21.06.2001 р. № 2558-III), який визначає організаційні та правові засади соціальної роботи з дітьми. Було також ухвалено Сімейний кодекс України та низку важливих законів України: “Про дошкільну освіту”, “Про попередження насильства в сім’ї”, “Про соціальні послуги”, “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування”, “Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей”. Указ Президента України “Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей” (від 11.07.2005 р. № 1086/2005) дав старт реформі державної системи опіки та піклування про дітей. Повноваження щодо опіки та піклування були передані від органів управління освітою до служб у справах неповнолітніх, які були перейменовані у служби у справах дітей. Слід звернути увагу, що на цьому етапі було утворено Міністерство у справах сім’ї, дітей та молоді (2004) (впродовж 1996–2004 рр. утворене у 1996 р. міністерство неодноразово реорганізовувалося у державні комітети) та Державну соціальну службу для сім’ї, дітей та молоді (2004).

Четвертий етап (2006–2010) – реформування державної системи охорони дитинства та удосконалення механізмів соціально-правового захисту дітей. Саме в цей період було створено Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини як урядовий орган (2006) та розпочалася реформа державної системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. На цьому етапі відбулася радикальна зміна монетарної політики держави з питань соціально-правового захисту дітей – запроваджується принципово нова модель надання державної соціальної підтримки дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування – “Гроші ходять за дитиною”. У цьому періоді було ухвалено документ стратегічного значення у сфері охорони дитинства, зокрема Закон України “Про загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року” (від 05.03.2009 р. № 1065-VI).

Сьогодні триває п’ятий етап (2011–2016) – оптимізація організаційно-функціональної структури та модернізація державного управління охороною дитинства. На цьому етапі здійснюється реалізація Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року (від 05.03.2009 р. № 1065-VI). Цей документ має за мету забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні, відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини та з

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається розвиток національного законодавства України про кримінально-правовий захист дитинства в Україні та його зв'язок з міжнародними правовими актами у сфері захисту дітей.

SUMMARY

Development of the national legislation of Ukraine in the sphere of criminal and legal childhood protection in Ukraine and its relation to international legal acts in the sphere of children protection is researched in the article.

урахуванням Цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН і підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН "Світ, сприятливий для дітей". У цьому періоді здійснюється ціла низка реорганізацій та зміни повноважень в організаційно-функціональній структурі державного управління охороною дитинства (у т.ч. утворено Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, ліквідовано Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини та Державну соціальну службу для сім'ї, дітей та молоді), створено інституцію Уповноваженого Президента України з прав дитини.

У сфері охорони дитинства впродовж останніх років реалізується ціла низка державних цільових соціальних програм, зокрема на сьогодні діючими є такі: Загальнодержавна програма "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року; Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року; Державна цільова соціальна програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року; Державна цільова соціальна програма розвитку виробництва продуктів дитячого харчування на 2012–2016 роки; Загальнодержавна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки; Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на період до 2017 року; Державна цільова соціальна програма подолання та запобігання бідності на період до 2015 року тощо¹¹.

Важливу роль у розвитку сфери захисту прав та свобод дітей відіграє Уповноважений

з прав людини в Україні.

Реалізацію державної політики щодо охорони дитинства через розробку і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади забезпечує Кабінет Міністрів України.

Література

1. Декларація прав дитини від 20.11.1959 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384
2. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_135
3. Загальна декларація прав людини : Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Заключительный акт по безопасности и сотрудничеству в Европе // Колосов Ю.М. Международное право. – М.: Юрид. лит., 1999. – Т.2. – С. 432
5. Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу 1973 року від 26.06.1973 № 138 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_054
6. Кривачук Л.Ф. Державна політика у сфері охорони дитинства в Україні : формування та реалізація / Л.Ф. Кривачук. – Львів : ЛДФА, 2012. – 480 с.
7. Кримінальний кодекс України. Офіційний текст. – К. : Право, 2003. – 176 с.
8. Лінник Н.В. Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства / Н. В. Лінник // Університетські наукові записки. – 2006, №2(18) – С.44.
9. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 10, ст.70
10. Про спеціальну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні» : Постанова від 05.04.2011 № 3193-VI : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3193-vi>
11. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посібник / І. Я. Терлюк – Львів : Ліга – Прес, 2007. – С. 82

¹¹ Кривачук Л.Ф. Державна політика у сфері охорони дитинства в Україні : формування та реалізація / Л.Ф. Кривачук. – Львів : ЛДФА, 2012. – 480 с.